ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ ТА ЗВУКОСИМВОЛІЗМ ЯК ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІКОНІЧНОСТІ

Яна ПРОСЯННІКОВА (Херсон, Україна)

У статті розглянуто особливості та засоби реалізації іконічності на фонетичному рівні в англомовних поетичних текстах. Розглянуто фонему як найменший змістовний мовний знак.

Ключові слова: *іконічність, мовний знак, звукосимволізм, звуконаслідування, фонема, графема, кольро-звукова асоціативність*

The article is focused on the peculiarities and means of iconicity realization on the phonetic level in English poetic texts. The phoneme is considered as the smallest meaningful language sign.

Key words: *iconicity, sign, sound symbolism, onomatopoeia, phoneme, grapheme, colour-sound correspondence*

Проблема змістовності звукової оболонки слова, зокрема окремих фонем, є дискусійною. Згідно з класичною точкою зору, найменшою змістовною одиницею вважається морфема, “одиниці фонологічного рівня – фонеми – не є значущими одиницями” [12:7]. Починаючи з Ф. де Соссюра, фонема вважається нульовим знаком, знаком, який не має значення, а є лише пучком диференційних ознак. “Фонеми, звукові елементи, за допомогою яких розрізняються слова, відрізняються від усіх інших звукових засобів мови, так як і від взагалі усіх мовних значущостей тим, що вони позбавлені якого б то не було власного, фіксованого і разом з тим позитивного значення” [15:66].

Системні дослідження останніх років доводять, що звуки мовлення носять змістовний характер (С.В. Воронін, О.П. Журавльов, В.В. Левицький, Л.П. Прокоф’єва, Д.В. Сєдих). Відповідно до концепції О.П. Журавльова значення слова складається з понятійного ядра значення, якісно-ознаковий ореол значення та фоносемантичний ореол.

Фоносемантичний ореол або ореол змістовності звучання входить до складу будь-якого мовного знаку. Його вплив може носити імпліцитний або експліцитний характер. Імпліцитний вплив проявляється у підсвідомому

асоціативному зв'язку звуків з неслуховими враженнями. Фоносемантичний ореол "створює лише фоновий тон, який підтримує, збагачує основний художній зміст тексту" [7:106].

Під іконічністю знака розуміють відповідність його значення зовнішній формі, його здатність моделювати означуване. На фонетичному рівні під іконічністю знака часто розуміють лише звуконаслідування (ономатопея), але поняття іконічності мовного знаку в області фонетики значно ширше за поняття звуконаслідування [9:18], адже звучання слова може "викликати у більшості людей або у деяких осіб певні уявлення" [3:70] про велике/маленьке, швидке/повільне, світле/темне, округле/не округле. В цьому випадку доцільно говорити про звукосимволізм, як додатковий спосіб реалізації іконічності в звуковій тканині твору.

Мета статті полягає у визначенні особливостей і засобів реалізації іконічності в поетичному тексті, з'ясуванні їх роль у створенні образності поетичного твору.

Насамперед, необхідно уточнити поняття "звукосимволізм", яке різниться за своїм значенням в залежності від лінгвістичної традиції тієї чи іншої країни.

В європейській традиції термін "sound symbolism" включає в себе поняття як звуконаслідування, так і звукосимволізму. До підвидів звукосимволізму (ЗС) відносять: тілесний ЗС (використання певних звуків для вираження внутрішнього стану адресанта (зойки, кашель, ікота)); звуконаслідування (імітування); синестезія (акустичне зображення не акустичних явищ); умовний ЗС (асоціація за аналогією деяких фонем з певним значенням) [19:1-6].

Три типи знакових відносин між звуковою та змістовною стороною мови були представлені В. фон Гумбольдтом. До першого класу належать слова, які повністю відтворюють звуки продуковані предметом. Цей спосіб позначення понять був визначений як "живописний"; звуковий ряд мовного знаку створює слуховий образ. Другий клас слів базується на так званому символічному зв'язку. Він базується на наслідуванні "не безпосереднього звука або предмета, а деякої внутрішньої властивості, притаманній їм обом" [4:93]. Окремі звуки

породжують для слуху такий образ, який підкріплюється враженнями, отриманими безпосередньо від предмета зовнішнього світу. В третю групу виділені слова, які є близькими не лише за звучанням, а й семантично [4:92-94].

Згідно з семіотичною концепцією У. Еко диференціюють первинне звуконаслідування (справжня імітація природних звуків) і вторинне звуконаслідування. Вторинне звуконаслідування полягає у тому, що "зовнішньо "іконічні" вирази, що фактично є результатом умовності, яка забезпечує їх упізнаваність завдяки зв'язку з нечітко зазначеним експресивним типом, що дозволяє створювати різні варіанти" [11: 57].

В нашому дослідженні ми відокремлюємо звуконаслідування від звукосимволізму. Під звуконаслідуванням слід розуміти використання слів, звукова оболонка яких відповідає звуковим особливостям предметів і явищ, що ними експлікуються у мові [5].

Проілюструємо особливості реалізації іконічності шляхом звуконаслідування. В наведеному нижче прикладі іконічний ефект досягається за допомогою мовного знака crush ("дробити"), який своїм акустичним вираженням повністю відтворює звукову характеристику певної фізичної дії:

"I know

The ideals that you ***crush*** *make you softer,*

Send shivers through your tortuous walls

'til you moan and reconsider."

(R. Chranach "Words with the Mariana Trench")

У звернені автора "you" мається на увазі найглибший тектонічний розлом на океанічному дні Маріанська впадина, яка є смертельно небезпечною принадою для професіональних дайверів. Окрилені жагою до відкриття нового, невідомого люди насмілюються кинути виклик водяній безодні, яка жорстокою реальністю розбиває на осколки їх мрії, долі, життя.

Співставлення крихких об'єктів предметного світу з абстрактними сутностями (ідеали, бажання, прагнення) уможливлено використанням мовного знака crush (1. to press, mash, or squeeze so as to injure, break, crease, etc; 2. to

break or grind (rock, ore, etc.) into small particles[17]), яка має значення "розчавлювати, розбивати на друзки, вщент". Наявність фонестеми "sh" у мовній одиниці crush підсилює значення "розповсюдження маленьких часток або зменшення до маленьких розмірів" [16]. Людські мрії, ідеали, намагання за природою своєю крихкі і тендітні сутності, які під впливом зовнішніх та/або внутрішніх факторів здатні до руйнування, знищення (пор. крах ідеалів, крах сподівань, розбиті мрії).

"As I rise and rise in the cloudy skies,
No sound in the silence is heard,
Save the lonesome whirr
Of my engine's ***purr****,*
Like the wings of a monster bird."

В наведеному вище фрагменті вірша В. Кемпбелл "The Avenging Angel" ("Ангел, що мстить") зустрічаємо зіставлення монотонного розміреного шуму мотора військового літака з лагідним заспокійливим муркотінням кота, яке передається звукописним мовним знаком to purr. В результаті паронімічного зближенню двох номінативних одиниць to whirr "шуміти (двигун машини)" та to purr "муркотіти, гурчати", бойова машина сприймається в якості вірного друга, улюбленця. В цьому випадку в основу порівняння покладено ознаку властиву як його суб'єкту, так і об'єкту (розміреність звучання). Вартуючи небезпечне нічне небо над Великобританією (у часи Першої світової війни канадські військові легіони вступили в бойові дії під протекторатом Об'єднаного Королівства), стоячи на засадах безпеки своєї Батьківщини, життя рідних, близьких і друзів, лейтенант військово-повітряних сил і його літак перетворюються на одне ціле, на велетенського птаха з пульсуючим серцем, вони єдині у протистоянні з нападником, з ворожою загрозою, у прагненні до перемоги, до безхмарного неба над головою.

Звукосимволізм, як один із засобів реалізації іконічності, об'єктивується в словах "фонетично (примарно) мотивованих незвуком" [2:176], іншими словами мотивований зв'язок між планом вираження і планом змісту базується

на не звуковій (не акустичній) характеристиці денотата, предмета позамовної дійсності [6]. “Звукосимволічний іконізм … ґрунтується на якісних елементах … субстанції” [11:56]. Іншими словами, звукосимволічна іконічність визначається як обов’язковий, не довільний, фонетично мотивований зв’язок між фонемами мовних знаків і якостями денотатів, який “лежить в основі номінації” [18:519].

Ще з часів Античності увагу мислителів привертала змістовна значущість окремих звуків. Платоном було здійснено першу спробу провести паралелі між звуками і поняттями, які ними виражаються. Звуки набули певних значень: R виражало рух, прорив, дрижання; I – щось вузьке; A, E – дуже великі за розмірами предмети; L – гладкість, ковзання, полірування [10:54].

Згідно з концепцією звукових значень Г. Кранассера, знаковий характер зв’язку плану вираження та плану змісту полягає в асоціації високих голосних звуків “i/e” з радісними почуттями, на відміну від низьких голосних “u/o”, які надають похмурого, мінорного звучання. Додатково голосна “i” пов’язана з уявленнями про щось крихке, маленьке, гостре, красиве, швидке, світле, жіночне; віддалене у часі і в просторі. Голосний заднього ряду “u” викликає асоціації про щось велике, масивне, повільне, широке, похмуре, близьке у часі та просторі [3:190].

Ідеєю протиставлення “великого” і “малого” просякнутий фрагмент вірша Ч. Робертса “The Great and Little Weavers” (“Великі і малі ткалі”). Антонімія понять підтримується на фонетичному рівні аллітерацією приголосних з відповідним значенням. Згідно з проведеними В.В. Левицьким дослідженнями було встановлено, що при символізації поняття “великий” використовуються приголосні [b], [g], [d], [dʒ], [r], [k], а при відтворенні значення “малий” на фонетичному рівні адресанти (мовці) підсвідомо оперують приголосними [l], [m], [n], [p], [s], [ʃ] [10:57].

*“The **gr**eat a**n**d the **l**itt**l**e weavers,*
*They **n**eithe**r** **r**est **n**o**r** **s**leep.*
*They wo**rk** i**n** the hei**g**ht a**n**d the **g**l**o**ry,*

*They toi<u>l</u> i<u>n</u> the **d**ar**k** a<u>n</u>**d** the **d**ee<u>p</u>."*

В наведеному прикладі частотність використання "великих" (виділені напівжирним) і "малих" (підкреслені) приголосних майже однакова, що свідчить про паритетність існування протилежностей у тканині твору.

Полярність понять в значній мірі проілюстрована і асонансом голосних [i], [e], [æ], [a] (l**i**ttle, w**ea**v**e**rs, sl**ee**p, d**ee**p, th**e**, r**e**st, **a**nd, d**ar**k). У трактуванні англійської фонеми [i], яка використовується для позначення чогось малого за розміром [10:54], дослідники одностайні (О. Есперсен, Е. Сепір, С. Ньюмен, В.В. Левицький, Г. Кронассер). Фонема [a] асоціюється з чимось великим (Е. Сепір, С. Ньюмен, Г. Кронассер). Асоціативність інших голосних залишається дискусійною. За результатами дослідження С. Ньюмена голосні за шкалою "малий – великий" розташовуються в наступному порядку [i, e, ə, æ, a] [10:55]. Подібного висновку дійшли лінгвісти К. Шінохара, Ш. Кавахара. За результатами їх досліджень голосні структуровані в наступній послідовності [i, e, a, u, o], [i] тяжіє до предметів меншого розміру, коли [a, o] викликають уявлення про предмети значно більші [20].

Звуки мовлення несуть в собі не лише змістову інформацію про параметри оточуючого світу, а й викликають певні кольорові відповідності. "Звуки мовлення … забарвлені в нашому сприйнятті в різні кольори" [7:124].

Намагання інсталювати кольоро-звукову відповідність першим продемонстрував А. Рембо у сонеті "Голосні". В сприйнятті поета "А – чорний; білий – Є; І – червоний; У – зелений; О – синій" [14]. Але такі припущення носили суто суб'єктивний, глибоко інтуїтивний та гіпотетичний характер. Наукову значущість і обґрунтованість мали роботи дослідників більш пізнього періоду.

За результатами досліджень проведеними О.П. Журавльовим на матеріалі російської мови голосні графеми є чітко забарвленими: а/я – червоні, о – світло-жовтого або білого кольору, у/є – зелені, і/й – сині, у – темно-синій, ліловий, ю – блакитний, бузковий, и – темно-коричневий або чорний [8: 102].

Кольоро-звукова відповідність англійських графем представлена в таблиці за результатами експериментів Л.П. Прокоф'євої [13: 95]:

red	blue	green	yellow	black	brown	violet	white
A J K M P Q R V	B M U W	E F G J N T	C E H J L S Y	X Z	D H	V P	I H O W

Досліджуючи проблему кольорового звукосимволізму виникає дискусія, що саме вважати носієм фонетичного значення. Вчені оперують різнорідним термінами визначаючи цю одиницю і враховуючи її акустичні та/або візуальні ознаки. Р.О. Якобсон ідентифікує звук, а потім фонему в якості носія значення. О.П. Журавльов використовує термін звукобуква, враховуючи в ньому вплив звуків мовлення на адресата і здатність букви закріплювати цей вплив. Л.П. Прокоф'єва пропонує термін графон, який за свою суттю є синтезом ознак звуку, фонеми, графеми і букви. Американські дослідники Ш. Дей, М. Магнус не вбачають будь-яких складностей у розмаїтті термінів, стверджуючи, що "звук при сприйнятті поєднується з графемою" [13:95]. В нашому дослідженні ми послуговуємось терміном графема.

Прикладом об'єктивації кольорової іконічності є вірш К. Дьюдні "November" ("Листопад"). Місяць листопад у поетичному творі фігурує в якості місця випадкової зустрічі зими і літа, виступаючи своєрідною буферною зоною між двома велетнями. У першій частині поетичного тексту домінує блакитний "найбільш глибокий та найменш матеріальний колір" [1: 243].

*"Pale fields **u**nder pale skies.*
*Nove**mb**er's transparent light.*
*ill**um**inates the drea**m**ing landscape,*
*the **blu**e a**ut****um**nal **m**ist."*

Блакитний колір, символізуючи духовну складову буття людини, спонукає до споглядання, інтроспекції, відлюдництва з метою осмислення закономірностей існування світу і свого місця в складній системі взаємовідносин.

Центральна частина твору відмічена паритетними позиціями блакитної пасивної, зануреної у роздуми зими і зеленого, повного життя літа. Зелений колір переважає в кінцевій позиції концентрацією графем e, f, g, n, t.

*“Mo**t**h **t**hriv**e**s i**n** No**v**emb**e**r* *Gr**ee**n appl**e**s ador**n***

*I**t**s gr**ee**n**n**e**s**s d**ee**p**e**n**s* *l**ea**f**l**e**s**s bra**n**ch**e**s lik**e***

*in a v**e**r**n**al **e**xpa**n**sio**n* *f**o**r**g**o**tt**e**n* o*r**n**a**m**e**n**ts”*

Фінальний зелений акцент активізує в уяві адресата асоціації з повнотою життя, весною, свіжістю. Насичена зелень моху та зелені яблука на безлистих гілках, в яких застигла рослинна кров (сік), символізують надію, сподівання на оновлення, відродження. Опозиції “блакитний – зелений”, “зима – літо” іконічно відображають циклічність людського життя. Зима життя, блакить волосся (сивина), мудрість, розсудливість протиставляється літу, зеленій (недосвідченій) молодості, випромінюючій оптимізм, яка йде до нових звершень з надією в очах.

Перемога життя над зимовим сном, забуттям, смертю об’єктивується в ключовому слові “november”, де переважають “зелені” графеми над “блакитними” у співвідношенні 3:2.

Отже, в результаті проведеного дослідження було встановлено, що іконічність мовного знака на фонетичному рівні реалізується не лише шляхом прямого звукописного звуконаслідування. Фонетична іконічнсть охоплює додатково поняття звукосимволізму. Звуковий образ слова репрезентує додаткову інформацію, підтримує семантичне ядро значення мовних знаків. Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у вивчені особливостей реалізації іконічності на морфологічному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бидерман Г. Энциклопедия символов / Ганс Бидерман; [перевод с нем., общ. ред. и предисл. Свенцицкой И.С.]. – М.: Республика, 1996. – 335с.

2. Воронин С.В. Основы фоносемантики / Станислав Васильевич Воронин. – Л.: Изд-во Ленинград ун-та, 1982. – 244с.

3. Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании: Очерки и извлечения / Станислав Васильевич Воронин. – Л.: Изд. Ленинград. ун-та, 1990. – 200с.

4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. Г.В.Рамишвили]. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 2000. – 397с.

5. Звукоподражание: Справочник Литературных терминов. – Режим доступу: http://lit100.ru/text.php?t=080a. – Заголовок з титул. екрану.

6. Звукосимовлизм. – Режим доступу: http://jazykoznanie.ru/206/. – Заголовок з титул. екрану.

7. Журавлёв А.П. Диалог с компьютером / Александр Павлович Журавлев. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 205с.

8. Журавлёв А.П. Звук и смысл: Кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. / Александр Павлович Журавлев. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.

9. Зубова Л.В. Язык поэзии Марины Цветаевой (Фонетика, словообразование, фразеология) / Л.В. Зубова. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. – 232 с.

10.Левицкий В.В. Звукосимволизм в лингвистике и психолингвистике / В.В. Левицкий // Филологические науки. – 1975. – №4(88). – С. 54-61

11.Михалёв М.М. Теория фоносемантического поля / М.М. Михалёв. – Краснодар: Изд-во Краснодарского гос. ун-та, 1995. – 213 с.

12.Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: [учебное пособие] / М.В.Никитин. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.

13.Прокофьева Л.П. Цвето-звуковая картина мира: к постановке проблемы /Л.П. Прокофьева // Вопросы филологии. – 2006. – №1(22). – С. 91-98

14.Рембо А. “Гласные”. – Режим доступу: http://lib.ru/POEZIQ/REMBO/rembo1_1.txt. - Заголовок з титул. екрану.

15. Якобсон Р. Избранные работы/Роман Якобсон. – М.: Прогресс, 1985. – 456с.

16.A second Stringer. – Режим доступу: http://www.hacalumni.com/pdfs/Stringer.pdf. – Заголовок з титул. екрану.

17.Collins Dictionary and thesaurus / [edit. director Treffry Diana]. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2000. – 1398p.

18.Feytelberg E. M. Phonosemantic and Phonostylistic Phenomena in Turkish Literary Text as a Translation Problem / E.M. Feytelberg // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2010. – 4(3). P. 518-525

19.Hinton L. Introduction: sound-symbolic processes / L. Hinton, J. Nichols, J. Ohala // Sound symbolism / Ed. by J. Ohala, L. Hinton, J. Nichols. – N.Y.: Cambridge University Press, 1994. – P. 1-12

20.Shinohara K., Kawahara S. A Cross-linguistic Study of Sound Symbolism: The Images of Size / K. Shinohara, S. Kawahara. – Режим доступу: http://www.rci.rutgers.edu/~kawahara/pdf/BLSpaperShinoKawa_fixedOct2010.pdf. – Заголовок з титул. екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Просяннікова – аспірантка кафедри романо-германських мов Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвосеміотика, когнітивна лінгвістика